

Levend in steen

Romeinse grafinscripties

bezorgd en vertaald
door Vincent Hunink

 DAMON

Inhoud

Inleiding	7
1. Sta stil en ween <i>Woorden van welkom</i>	15
2. Zelfs in het graf niet gescheiden <i>Voor de allerliefsten</i>	19
3. Goed bevonden <i>Meesters, slaven en vrijgelatenen</i>	83
4. Welverdiend <i>Dagelijkse activiteiten</i>	95
5. Van niets tot niets <i>Over leven en hiernamaals</i>	189
6. Niet aankomen! <i>Dreigementen</i>	237
7. Waarheen de weg u voert <i>Woorden van afscheid</i>	245
Lijst van afwijkende vormen	249
Lijst van afkortingen	254
Nawoord	255

Inleiding

In de antieke wereld gold een behoorlijke uitvaart als iets onmisbaars. Geen groter schrikbeeld dan dat je lijk ergens onverzorgd langs de weg bleef liggen, als prooi van honden en gieren. Want hoe zou het dan aflopen met je ziel of dodengeest? Zou die ooit rust kunnen vinden? Zekerheden daaromtrent waren er weinig, vooral in de voor-christelijke periode, maar men nam doorgaans het zekere voor het onzekere: een keurig graf was wel zo veilig.

Bovendien speelde in die drang naar een goede uitvaart het sociale aspect ook toen al een grote rol. Nabestaanden wilden graag laten zien dat de overleden persoon een belangrijk en fatsoenlijk mens was geweest, en vooral ook hun eigen relatie tot de betreurde dode tot uitdrukking brengen. De glorie van een mooi graf straalde behalve op de overledene ook nadrukkelijk af op zijn familie en vrienden, en indirect op de hele gemeenschap. Zelfs in onze individualistische cultuur geldt het nog: dood en begrafenissen zijn sterk sociaal getekend. Niemand sterft graag alleen of onopgemerkt.

Een fatsoenlijke uitvaart biedt ten slotte ook de kans om iets van de dode te laten voortbestaan. Vooral bij de Romeinen was er in alle lagen van de cultuur een opvallende hang naar 'eeuwige roem' en 'onsterfelijkheid onder de mensen' via de herinnering. Hoe men ook dacht over een eventueel leven ná dit leven (en de meningen daarover waren sterk verdeeld), de meeste mensen hechtten eraan dat hun nagedachtenis op aarde levendig bleef.

Geen wonder dat de begrafeniscultuur bij de Romeinen groeide en bloeide. Overal buiten de steden, meestal langs de grote uitvalswegen, ontstonden kerkhoven waar de geliefde doden in eigen graven werden ondergebracht, werden bijgezet in familiegraven of een meer bescheiden plekje kregen in een col-

Inleiding

lectief graf van een stad of beroepsvereniging. Wie veel geld had wilde dat veelal ook laten zien en kocht een grote ruimte op het kerkhof om daar soms complete grafkamers en huisjes te laten optrekken. Bij de christenen in Rome kwam het fenomeen van catacomben op: grote, ondergrondse necropolen, waar men in meestal smalle grafholten kon worden bijgezet, in afwachting van de wederopstanding aan het einde der tijden.

Juist vanwege dat laatste hadden de christenen een sterke voorkeur voor begraven en wezen zij crematie als methode van de hand. In de voor-christelijke periode lagen de zaken minder duidelijk. Er werd overwegend begraven, maar crematie kwam ook geregeld voor. Het lijkt of er in de meeste perioden en streken een keuzemogelijkheid was, ongeveer zoals in de westerse cultuur van vandaag de dag.

Maar arm of rijk, christelijk of heidens, begraven of gecremeerd, één passie deelden alle gestorven Romeinen: wie zelf ging sterven of een overledene ten grave droeg, zorgde als het even kon voor een passende tekst die op het graf kon worden aangebracht. Die vermeldde dan minimaal de naam van de overledene en liefst ook de leeftijd.

Deze basisinformatie kon natuurlijk naar believen worden uitgebreid met andere elementen die voor het nageslacht de moeite waard werden geacht, zoals de namen van ouders en geboortestreek, eventueel het beroep of het speciale talent van de overledene, de doodsoorzaak en levensgeschiedenis, en indien mogelijk, bijzondere prestaties op professioneel, sportief, religieus of politiek gebied. Wie nog meer kwijt wilde kon er ook levenswijsheden en ideologische boodschappen van allerlei aard aan verbinden. En er waren veel onderlegde mensen die een meer literaire toon wilden aanslaan door een grafschrift de vorm te geven van een gedicht.

Het is natuurlijk overdreven om te stellen dat iedereen zich een grafschrift kon permitteren. Begraven was in het algemeen geen goedkope zaak, en lang niet alle mensen hadden voldoende middelen om een steenhouwer of marmerbewerker te betalen of een tekst te bestellen bij een dichter. Maar feit is dat uit de Romeinse tijd (van de vroege republiek tot de late keizertijd) ongelofelijk veel grafschriften zijn overgeleverd. Het gaat letterlijk om vele tienduizenden teksten, die te samen vele duizenden

1 Sta stil en ween

Woorden van welkom

1 (uit het grafscript van de soldaat Marcus Protector)

Resta, uiator, et lege.

⌘ Stop even, reiziger, en lees.

Cyzicus (TR), CIL III 371.

2

Sis felix, qui dixeris: Ammoni, haue. Perpetuo sit tibi terra leuis.

⌘ Geluk voor jou als je zegt: 'Gegroet Ammonius! De aarde zij voorgoed licht voor jou!'

Cherchell (DZ), CIL VIII 9439. De aarde zij licht voor jou' is een veel voorkomende wens op grafscripten.

3 (grafscript van de 2-jarige Marcus Aurelius Donatus)

Tu qui perleges: uiuas, ualeas, ames, ameris usque at die tun. B(onis) b(ene).

⌘ Jij die doorleest: leven, gezondheid, liefde en wederliefde voor jou totdat het je dag is. De goeden alle goeds.

Rome, ILS 8137.

4 (uit het grafscript van de 8-jarige Antisporus)

Siste, precor quaeso, cipum cognosce, uiator.

⌘ Sta stil, verzoek ik, vraag ik jou, reiziger, en kijk eens naar dit graf.

Castulo (ES), CE 1193, 2e eeuw. Metrisch.

1 Sta stil en ween

5 (uit het grafschrift van een meisje van Lesbos)

Siste gradum, fugiat quamuis breuis hora, uiator.

⌘ Houd je pas even in, reiziger,
al vliegt de korte tijd.

Milaan, CE 1309. Metrisch.

6 (uit het grafschrift van Publius Sittius Optatus)

Qui properas, quaeso, tarda uiator iter.

⌘ Jij hebt haast, maar ik vraag je,
reiziger, vertraag je pas.

Constantine (DZ), CE 1327. Metrisch.

7 (uit het grafschrift van de 12-jarige Antonius Rufinus en van Antonia Rufinilla)

**Quisquis es, huc oculos paulum conuerte, uiator,
et lege quod nomen hic titulus teneat.**

⌘ Wie je ook bent, reiziger,
richt je blik even hierheen
en lees de naam die
op dit grafschrift staat.

Rome, CE 1218. Metrisch.

8 (uit het grafschrift van Tiberius Claudius Tiberinus)

**Tu quicumque mei ueheris prope limina busti,
supprime festinum quaeso, uiator, iter.**

⌘ Jij die langs de rand
van mijn graf rijdt, wie je ook bent,
houd je haastige tred, reiziger,
alsjeblieft even in.

Rome, CE 1111. Metrisch.

Nawoord

Het samenstellen en uitgeven van deze bundel maakte keuzes op verschillende niveaus noodzakelijk. Over de gevolgde werkwijze volgen hier tot slot enige opmerkingen van grotendeels technische aard.

Als basis van het boek heb ik een bestaande uitgave genomen. De meeste teksten zijn afkomstig uit: *Römische Grabinschriften*, gesammelt und ins Deutsche übertragen von Hieronymus Geist, betreut von Gerhard Pfohl, München 1987 (tweede druk; een belangrijk detail, want de eerste druk uit 1969 staat vol fouten). Dit is namelijk de enige omvangrijke bloemlezing van Romeinse inscripties die een min of meer compleet overzicht biedt van het materiaal. Andere bloemlezingen zijn veel kleiner of beperken zich tot speciale thema's. Ik heb even overwogen om met een schone lei te beginnen en een geheel nieuwe bloemlezing samen te stellen, maar gezien de overweldigende omvang van het bronnenmateriaal (vele tienduizenden inscripties) heb ik hiervan moeten afzien.

Wat de samenstelling en selectie betreft heb ik de nodige vrijheid genomen ten opzichte van Geist/Pfohl. Allereerst heb ik het aantal hoofdstukken gehalveerd. De Duitse uitgave kent een nogal rigide indeling in categorieën, waardoor 'grafschriften van dieren' een eigen hoofdstuk vormen, evenals bijvoorbeeld 'tragisch lot' en 'klachten en troost' en de altijd treurige restgroep 'overige grafschriften'. Ik heb dat soort categorieën opgeheven en de teksten die eronder waren gerangschikt elders ondergebracht. Zo hebben de dieren nu de hun toekomstige plaats gekregen, in hoofdstuk 2, bij de allerliefsten, en zijn stellige uitspraken over leven en goden geplaatst in hoofdstuk 5.

Ook systematische onderverdelingen in hoofdstukken heb ik niet overgenomen. Zo onderscheiden Geist/Pfohl in het hoofd-

Nawoord

stuk over wereldbeschouwing: 'heidens geloof aan hiernamaals', 'pessimisme van materialisten', 'optimisme van Epicureeërs', 'hoop van Christenen' en 'algemene levenswijsheid'. Naar mijn mening geeft zo'n indeling een veel te schematisch beeld van de realiteit van de teksten, en is er zelfs een verborgen christelijke agenda in te zien.

Verder zijn de inleidende beschouwingen per hoofdstuk niet overgenomen, en zijn in plaats daarvan een inleiding en nawoord toegevoegd. Ook is een alfabetische lijst opgenomen met alle afwijkende Latijnse woordvormen.

Daarnaast heb ik ook teksten geschrapt en toegevoegd. Een aantal nogal saaie grafschriften, die meer vertelden over de grafmonumenten dan over mensen, heb ik laten vervallen, evenals enige korte teksten die weinig nieuws brachten. Toegevoegd zijn enkele tientallen teksten uit de volgende speciale bloemlezingen: *Iscrizioni cristiane a Roma, testimonianze di vita cristiana (secoli III-VII)*, a cura di Carlo Carletti, Bologna 2004 (tweede druk) en: *Musa Lapidaria, a selection of Latin Verse Inscriptions*, ed. E. Courtney, Georgia 1995. In laatste instantie, bij het controleren van de teksten, heb ik nog een twintigtal gedichten ingevoegd uit *CE* (zie lijst van afkortingen), die mij in het voorbijgaan troffen. Ten slotte heb ik de verzameling nog aangevuld met enkele inscripties uit 'onze streken'.

De ordening van de grafschriften per hoofdstuk is minder strak en dwingend geworden. Wel staan inhoudelijk verwante teksten zoveel mogelijk in elkaars buurt om een soepele en niet al te versnipperde lectuur mogelijk te maken, maar ik heb het geheel toch ook een zekere losheid willen geven.

Na alle omzettingen en inlassingen was uiteraard een complete hernummering van de teksten nodig. Anders dan Geist/Pfohl heb ik niet doorlopend genummerd, maar per hoofdstuk. Ten slotte heb ik elk hoofdstuk voorzien van een wat uitnodigender titel in de vorm van een typerend citaat uit de opgenomen teksten.

Niet alleen bij de selectie en indeling ben ik afgeweken van Geist/Pfohl, maar ook bij de weergave van tekst, vertaling en toelichting per grafschrift heb ik andere accenten gelegd.